

GASPIRALI'NIN FİKİR DÜNYASI

ALTAN DELİORMAN

Doğumun 150. yıl dönümünde, Gaspıralı İsmail Beyi sadece gazeteci, yazar, eğitimci, inkılâpçı ve teşkilâtçı bir fikir adamı olarak değil, aynı zamanda bütün Türklük yani Türk birliği fikrini ilk defa öne süren büyük bir Türkçü olarak da rahmetle anıyoruz.

Biz bu kısa yazımızda Gaspıralı İsmail Beyi çok çeşitli çephelelerinden ziyade fikir dünyası açısından ele almak istiyoruz.

Fikir Dünyasının Oluşması

Gaspıralı İsmail Bey, fikir dünyasının oluşmasına yol açan ilk tesirleri, ailesinden ve yakın çevresinden almıştır. Bahçesaray'da aldığı aile terbiyesi, dinlediği Türk destan kahramanlarına ait menkıbeler, onun fikir dünyasında geleceğe açılan ilk pencerelerdir. Öğrenim hayatına Akmesjid'deki Müslüman mektebinden başlamış, buradaki uygulamayı yakından görmüştü. Daha sonra eğitimine Rus askerî okullarında devam etti. Böylece iki eğitim sistemi arasındaki farkları mukayese etmeye başladı. Anlıyordu ki, Türk okulları geçmişte kalan bilgileri öğretmekle meşguldü. Hayatın gerçeklerine uzak düşmüştü. Buna karşılık Rus eğitim ve öğretimi, müspet ilmin gereklerine göre düzenlenmişti. Akla, mantığa, hayata uygundu.

O dönemde, Rus milliyetçiliği, bütün Rusya'da olduğu gibi, askerî okulda da çok güçlüydü. Okulda karşılaştığı Panislâmizm hareketleri onun tepkisine yol açmış, kendi milliyeti üzerinde daha derinden düşünmesini sağlamıştır. Rus asıllı hocalarının bazılarında Türklüğü hakir gören davranışlar sezmesi de İsmail Gaspıralı'yı derinden etkilemiştir.

Gizlice Türkiye'ye kaçmaya çalışırken yakalanması üzerine askerî okuldaki öğrenim hayatı sona eren Gaspıralı, Bahçesaray'daki Zincirli Medrese'de öğretmenlik yapmaya başladı. Bu sırada, Rus edebî ve felsefî eserlerini okudu. Daha sonra Paris'e giderek, orada iki yıl kaldı. Ünlü Rus edibi **Turgenyev**'in yardımcılığını yaptı. Paris'teki fikir akımlarını tanımak imkânı buldu. Fransızca'yı öğrendi ve bu dille yazılmış eserleri okudu. Böylece ufku genişledi.

Osmanlı ordusuna katılmak için geldiği İstanbul'da bu emeline ulaşamadı. Fakat burada kaldığı bir yıl içinde Türkiye'yi, onun aydınlarını, hâkim fikir cereyanlarını yakından görmek imkânını buldu. O dönemde bir kısım Türk aydını, Avrupa'da gelişen Türkoloji çalışmalarının da yardımıyla, Osmanlı ülkesinin dışında yaşayan soydaşlarının varlığından haberdar olmaya, onların edebî verimleriyle ilgilenmeye, Türk diline ve Türk tarihine yeni bakış açıları geliştirmeye başlamışlardı. Namık Kemal ve Şinasi gibi yazarlar, Türk dilinin sadeleşmesi gereğini ileri sürmekteydiler. Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî* adlı eserinin ön sözünde “*Asil dilimiz hemen bütün Asya ve Avrupa'ya yayılan büyük bir dildir. Lehçe-i Osmanî, Lehçe-i Çağatayî, bu dilin lehçeleridir*” diye yazmaktaydı. Namık Kemal'in ünlü “Vatan Yahut Silistre” adlı tiyatro eseri, İstanbul'da heyecan fırtınasının esmesine sebep olmaktadır. Özbekler Tekkesi Şeyhi Buharalı Süleyman Efendi, eserlerinde Türk dilinin ve Türk milletinin soy birliğinden bahsetmekteydi. Gaspıralı'nın tanıştığı Ahmet Midhat Efendi, gazetesinde tamamen halkın konuştuğu dille yazılar yazıyordu. İstanbul'da oturmaya mecbur edilmiş Şeyh Cemaleddin Afganî, “*Cinsiyet (milliyet) haricinde saadet yoktur. Lisansız cemiyet olmaz*” şeklindeki görüşlerini yaymaktaydı.

19. yüzyılın son yarısında, İdil-Uralı tanınmış fikir adamları Şehabeddin Mercanî ile Abdülkayyum Nâsırî'nin de, Gaspıralı'nın fikir dünyası ve çalışmaları üzerinde etkili olduğunu belirtmeliyiz.

Gaspıralı İsmail Beyin bu gelişmelerden büyük ölçüde etkilendiğini ileri sürmek yanlış olmaz. İstanbul'dan Bahçesaray'a döndüğü zaman artık fikirleri ve görüşleri berraklaşmış hâlededir.

Rusya'da ve Türk İllerinde Siyasî ve Sosyal Ortam

Gaspıralı İsmail Beyin *Tercüman* gazetesini çıkararak uzun bir mücadeleye başladığı yıllarda, Rus Çarlığı imparatorluk hâline gelmişti. Kafkasya, Orta Asya ve Sibiryaya kadar uzanan Rus yayılcılığı, çeşitli Türk boylarını egemenliği altına almıştı. Kırım Türkleri de yüz yıldan beri Rusların yönetimi altında bulunuyorlardı.

Kırım, Rus ordularının işgaline, 1783'te uğradığı katliamla birlikte girmişti. Önemli kültür merkezleri yerle bir edilmiş, Kırım Türklerine önderlik edecek aydınlar ortadan kaldırılmıştı. Kültür hayatı tamamen durgunlaşmış, Kırım'da 1883'e kadar bir tek Türkçe gazete yayımlanmamıştı.

Rus Çarlığı koyu bir istibdatla yönetiliyordu. Basın denetim altındaydı ve sansüre tâbiydi. Rusya uyuğunda yaşayanların siyasî alanda seslerini duyurmaları mümkün değildi. Panislâmizm düşüncesi, Rus başkentinde ve yönetim kadrosunda hâkim fikir hâline gelmişti. Rusya'nın eline geçmiş topraklarda yaşayan bütün unsurların ve tabî Türklerin Slavlaştırılması için projeler üretilip uygulanıyordu. Bu toplulukların her bakımdan çağın gerisinde bırakılmalarına özel bir itina gösteriliyordu.

Rus istilâsı, Kırım Türk nüfusunun da büyük ölçüde azalmasına yol açmıştı. İşgali takip eden on yıl içinde Kırım Türklerinin dörtte üçü Osmanlı topraklarına göç etmişti. Daha sonra, 1812'de, 1829'da ve özellikle 1860-61 yıllarında göçler büyük dalgalar hâlinde devam etti. Kırım Türklerinin bir bölümü de, işgal ordusu kumandanının emriyle başka bölgelere sürüldü. 19. yüzyıl sonunda Kırım'daki Türk nüfusu, bütün Kırım nüfusuna oranla üçte bire inmişti. Yönetimin ve Kırım'a iskân edilen Rusların baskıları, topraklarının ellerinden alınması ve mecburî askerlik gibi sebepler göçlerin giderek yoğunlaşmasına yol açmıştı.

Gaspıralı İsmail Beyin mücadele hayatına atıldığı yıllarda, Kırım Türkleri gibi, Rusya'daki diğer Türk boyları da koyu bir cehalet ve gerilik içinde bulunuyorlardı. Mektep ve medreselerdeki öğretim, şuurlu Türk aydınları yetiştirmekten çok uzaktı. Halk fakirleşmiş, milliyetinden ve şahsiyetinden uzaklaştırılmıştı. Ruslar, Türk boylarını konuştukları lehçeleri veya şiveleri edebî dil hâline getirmek için gayret sarf ediyorlardı. Müslüman halkın Hristiyanlaştırılması ve Ruslaştırılması projesi titizlikle uygulanıyordu.

İsmail Gaspıralı'nın Fikir Dünyası

İsmail Gaspıralı'nın fikir dünyasında odak noktasını büyük Türk birliği meydana getirmektedir. Ancak, bunun ilk adımı dil ve kültür birliğinin sağlanmasıdır. Bu, bir bakıma ilerdeki siyasî birliğin alt yapısını oluşturmak anlamına gelmektedir. Gaspıralı, bu idealinin tahakkuku için bir ömür boyunca çalışmaktan geri kalmamıştır.

Türk toplulukları arasında birliğin sağlanması için üç safhadan geçilmesi gerekmektedir. Bazen bu safhalar iç içe girse de, ilk olarak ortak bir edebî dilin kullanılabilir hâle gelmesi lâzımdır. Geri kalmışlıktan, cehaletten ve hurafelerden kurtulmak için, eğitim hayatının yeni baştan düzenlenmesi, eğitimde ortak ede-

bî Türkçenin kullanılmasını gereklidir. Eğitimin modernleşmesine paralel olarak, Batı medeniyetinin ve teknolojisinin bünyeye uygun ve yararlı taraflarının alınması, sanayi ve ticarete ileri adımlar atılması icap etmektedir.

Gaspıralı İsmail Bey'e göre Rusya'da yaşayan Türk toplulukları dil, kültür ve tarih bağlarına sahipti. Bu topluluklar, dinî inanış açısından da bütünlük gösteriyorlardı. Ayrıca, içinde buldukları sosyal, siyasî ve kültürel problemler bakımından da aralarında benzerlik hatta aynıyet bulunmaktaydı. Ancak, bu topluluklar birbirlerinden tecrit edilmişlerdi. Problemlerine ortak çözümler üretme imkânına sahip değillerdi. Bu büyük problemlerle tek başlarına mücadele etmeleri de mümkün görünmüyordu. Şu hâlde, onların dil ve kültür bakımlarından daha yakın bağlar kurmaları gerekiyordu. Böylece kültür birliği güçlenecek, bunun sonucunda Türklerin modern bir millet hâline gelmeleri kolaylaşacaktı. Tabîî ve nihâî netice olarak da, sıra siyasî birliğin sağlanmasına gelecekti.

Gaspıralı İsmail Bey, bu düşüncelerini uzun zaman açıkça dile getirmemiştir. Bunu zamansız ve icapsız olarak görmüştür. Fakat, gerek *Tercüman*'da savunduğu dilde birlik fikri, gerek eğitimde takip ettiği "usûl-i cedit" modeli, alenen ifadeden kaçındığı görüşleri uygulamaya koyduğunu göstermektedir.

Gaspıralı, 1905 yılından itibaren Türk birliği meselesini daha belirli olarak ele almaya başlamıştır. Türk milleti için bu tarihe kadar "Türk-Tatar halkları", "Müslümanlar", "Tatarlar" ve nadiren "Türkler" deyimlerini kullanırken, 1905'den sonra "Türkler", ara sıra da "Türk-Müslümanlar" ifadelerine yer vermiştir. 1905'in Rusya'da nispi bir hürriyet havasının başladığı tarih olduğu dikkate alınırsa, Gaspıralı'nın bu konudaki tutumu daha iyi anlaşılır. Bu tarih, aynı zamanda, Türk birliği meselesinin artık daha ciddî olarak ele alındığı ve çeşitli ortamlarda dile getirildiği bir zaman dönemecidir (Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" yazısını 1904'te yayımladığını hatırlamalıyız).

Gaspıralı İsmail Bey, bu konudaki net görüşünü 21 Kasım 1905 tarihli *Tercüman* gazetesinde şöyle dile getirmiştir: "*Rusya'ya tâbi Türklere 'Tatar' lâkabı verilmiş ise de bu bir isnaddır, hatadır... Rusların 'Tatar' ve Buharalıların 'Nogay' tesmiye ettikleri halklar hakikat hâlde Türktür.*"

1908'deki başka yazısında ise "*elli milyonluk Türk kavminden*" söz etmektedir.

Daha sonra Hamdullah Suphi'ye yazdığı meytupta, siyasî birlik konusunda-

ki görüşünü açıkça ifade etmiştir: “*Bazı düşünceler vardır ki o bize yasaktır. Onları bizden sonra gelecek nesillere bırakalım, biz manevî birliği yapalım, dilleri birleştirelim. Siyasî birliği başkaları düşünsün.*”

Türk birliğinin sağlanması için, bütün Türk topluluklarının ortak bir edebî dil kullanmaları Gaspıralı tarafından sonuna kadar müdafaa edilmiştir. Bu ortak dil, diğer Türk lehçelerinden kelimelerle ve deyimlerle takviye edilmiş ve sadeleştirilmiş İstanbul Türkçesidir. Ancak, birlik için bu yeterli değildir. Türklerin her bakımdan kalkınmaları, ilerlemeleri ve modern bir millet hâline gelmeleri lâzımdır. Bunu sağlayacak olan da yeni metotlarla düzenlenecek bir eğitim sistemidir. Kız çocukları da okutulmalı ve ilerde toplum hayatına aktif olarak katılmaları sağlanmalıdır.

Gaspıralı'nın Görüşlerini Savunmada ve Yayımda Uyguladığı Yöntem

Gaspıralı İsmail Bey, bütün Türklerin kültür birliğini yakın hedef olarak görüyordu. Siyasî birlik ise, ancak kendinden sonraki nesillerin gerçekleştirebilecekleri uzak hedefti. Bu gibi fikirlerin ileri sürülmesi, içinde bulunulan şartlar bakımından hem tehlikeliydi, hem de bu fikirlerin gerçekleşmesini önleyici engellerle karşılaşma riskini taşıyordu. Onun için, adımlarını son derece ihtiyatlı şekilde atması lâzımdı. Bunu göz önüne alarak, zihnindeki programı safha safha açıklamış ve tahakkuku için de aynı surette çalışmıştır.

Tercüman'ın yayımlanmaya başladığı dönem, Rusya'da koyu istibdadın hüküm sürdüğü bir zamana rastlıyordu. Çar II. Aleksandr suikast sonucu öldürülmüş, yerine III. Aleksandr geçmişti. Yeni Çar eskisinden de ağır bir istibdadı temsil ediyordu. Ruslaştırma çalışmaları alabildiğine hız kazanmıştı. Ortodoks misyoner Nikolay İlminskiy, Türk topluluklarının Slavlaştırılması teşebbüslerine aralıksız devam ediyor ve iktidar tarafından destekleniyordu. Gaspıralı'nın ileri sürdüğü millî-yenilikçi görüşler ise, Rus hükûmetinin projeleri ile çelişmekteydi. bu bakımdan, Gaspıralı'nın son derece ihtiyatlı ve temkinli bir çizgi takip etmesi gerekiyordu. Romantik, yersiz ve zamansız davranışlara, Gaspıralı kesinlikle iltifat etmiyordu.

Gaspıralı İsmail Bey, yazılarında, Rusya'daki Müslüman tebaanın Çarlığa olan sadakatini defalarca ifade etmekten kaçınmıyordu. Çarın hükûmeti, *Tercüman*'ın Türkçe ve Rusça olarak yayımına müsaade etmişti. Şu şartla ki, Türkçe yazılar, aynen Rusça olarak da yayımlanacaktı. Gaspıralı bu hususa daima riayet

etmiştir. Ancak, aynı yazının Türkçe ve Rusça metinleri arasında, ustalıklı gizlenmiş nüanslar ve üslûp farkları olduğu görülmektedir. Gaspıralı'nın Rusça yazılarında da, Rus yetkililerin tepkilerini çekmeyecek bir tavır bulunmaktaydı.

Gaspıralı İsmail Beyin görüşlerine yönelecek tepkiler, sadece Panislâmist Rus çevrelerinden gelmiyordu. Kendi soydaşı ve dindaşı olan muhafazakâr muhitler de Gaspıralı'nın yenilikçi görüşleri için potansiyel bir tehdit oluşturuyordu. Bu bakımdan, İsmail Bey, gayelerinin İslâmiyete aykırı olmadığını, aksine İslâmiyetin gereklerinden güç aldığını açıklamak zorunda kalıyordu. Zaman zaman, gelenekçi çevrelerin tepkileri şiddetlendiğinde bazı yenilik tekliflerinden ve uygulamalarından tavizler verdiği de oluyordu. Uzun, zahmetli ve dikenli bir yolda düşmeden, sendelemen, azimle yürümenin o dönemde başka bir çaresi de yoktu.

Gaspıralı'nın Görüşlerinin Uygulanması

Gaspıralı İsmail Beyin, en geniş uygulamaya kavuşmuş olan görüşü, “usûl-i cedid”dir. İlk “usûl-i cedid” okulu, 1893'te Bahçesaray'da açılmıştı. Bu okul, bir model teşkil ediyordu. Bu tarihten itibaren, Gaspıralı'nın, yeni usul okulların yaygınlaşması yolundaki gayretleri aralıksız devam etti. Bunu sağlamak için yeni usul okulların nasıl başarılı olduğunun propagandasını yapmak gerekti. Gaspıralı, “usûl-i cedid”i tanıtmak için, diğer Türk bölgelerine temsilciler gönderdi. Kendisi de, yeni okulları destekleyecek Müslüman zenginlerin katıldığı toplantılara iştirak etti ve fikirlerini açıkladı.

Rus hükûmeti, ülkedeki bütün okulların denetimini elinde bulunduruyordu. Ancak, dinî eğitim veren okullar bu denetimin dışında kalabiliyordu. Müslüman okullarının denetimi idare-i ruhaniyelerin elinde idi. Fakat uygulamada böyle bir denetim de yoktu. Yani, bu okullar oldukça serbest durumdaydılar. Gaspıralı'nın görüşlerine göre açılacak yeni usul okullara Rus hükûmetinin izin vermeyeceği açıkça belliydi. Buna karşılık, mevcut okulların denetimsizliği, Gaspıralı için bir açık kapı bırakıyordu.

“Usûl-i cedid” okullarının sayısı 1895'te 100'ü aşmıştı. Gaspıralı'nın öldüğü yıl ise sayıları 5.000'e ulaşmıştı. Bu neticenin alınabilmesi için, Gaspıralı İsmail Bey maddî ve manevî büyük fedakârlıklarda bulunmuş; yalnız Kırım'da değil, Kazan'da, Türkistan'da hatta Hindistan'da uzun seyahatlere çıkma zahmetine katlanmıştı. Gaspıralı İsmail Bey, ilk açılan okulların masraflarının kar-

şılanmasını; eğitim araçlarının, kitaplarının ve öğretmenlerinin sağlanmasını üstlendiği gibi ders programları geliştirdi ve ders kitapları da kaleme aldı. Bu okullardaki modern programa göre yetişen binlerce Türk çocuğu, ileriki yıllarda “Cedidçiler” adıyla anıldılar ve Türk illerinde yenilik fikirlerinin öncüleri oldular.

Gaspıralı, bütün bu faaliyetleri yürütürken, elbette büyük güçlüklerle ve engellerle de karşılaşılıyordu. Ruslaştırma politikası ile tezat teşkil eden “usûl-i cedid” okullarının genişlemesi, Çarlık iktidarının hoş göremeyeceği bir gelişmeydi. Bunun için, her safhada güçlükler çıkarılıyor, yasaklar öne sürülüyordu. Hatta, Türkistan’da açılan bazı okullar sonradan Rus hükûmeti tarafından kapatılmıştı. Karşı çıkanlardan bir bölümü ise “Kadimciler” adıyla anılan muhafazakârlardı. Onlara göre, yeni usul okullar, Ruslaştırma yolunda ilk adımdı.

“Usûl-i cedid” okullarında ders verecek öğretmenler meselesi de başlı başına bir zorluk gösteriyordu. Rus hükûmeti, öğretmen yetiştirecek okullar açılmasına müsaade etmiyordu. Onun için Gaspıralı, ilk öğretmenlerin başka öğretmenler yetiştirmesi şeklinde bir usulü uygulamak zorunda kaldı.

Gaspıralı İsmail Beyin görüşleri arasında en yaygın uygulama imkânı bulmuş olanlardan biri de “dilde birlik” konusudur. Özellikle *Tercüman* gazetesinin ısrarlı ve istikrarlı yayını sonunda ortak bir edebî Türkçe bütün Türk illerinde kabul görmeye başlamıştır. Başlangıçta ancak 320 adet basılan *Tercüman* gazetesinin zamanla 20.000 dolaylarında tiraja erişmiş olması bu sayededir. Denilebilir ki, *Tercüman*, ortak Türkçeyi; ortak Türkçe de *Tercüman* gazetesini destekleyip yaygınlaştırmıştır.

Gaspıralı İsmail Beyin *Tercüman*’da kullandığı ortak edebî dil, kendi deyişleriyle “*Dersaadet’in hamal ve kayıkçılarına, Çin sahilinde bulunan Türk deveçilerine ve çobanlarına gazeteyi tanıtmıştır. Kazan’da, Sibiryâ’da olduğu gibi, Tebriz’de ve Horasan’da da Bahçesaray dilini öğrenmeye meyil doğurmuştur*”.

Gaspıralı’nın dil ve eğitim konularındaki sabırlı çalışmaları, nihayet 1906’da toplanan Üçüncü Bütün Rusya Müslümanları Kongresi’nde mutlu bir sonuca ulaşmıştır. Bu kongrede Rusya’daki bütün Müslüman okullarında “usûl-i cedid”in uygulanması kabul edilmiş, bu okullara kız ve erkek öğrenciler için devam mecburiyeti getirilmiş, Müslüman okullarında görev yapan öğretmenlerin bağımsız ve merkezî bir teşkilâtta birleştirilmesi kararlaştırılmıştı.

İlkokullarda eğitim dili mahallî şive veya (mümkün olursa) ortak Türkçe ile yapılacaktır. Ortaokullarda ise mutlaka ortak edebî Türkçe okutulacaktır.

Bu kararın alınmasında, kongreye bizzat katılmış olan Gaspıralı'nın yüksek itibarı ve yıllardır savunduğu fikirler etkili olmuştur. Eğitimde ortak edebî Türkçe kararının üzerinden hemen hemen yüz yıl, Türk illerindeki Sovyet egemenliğinin yıkılması üzerinden on yıl geçmesine rağmen, günümüzde hâlâ bu nitelikte bir karara varılmamış olması dikkat çekicidir.

Gaspıralı İsmail Beyin Etkileri

Tercüman gazetesinin, Osmanlı Devleti'nde, özellikle İstanbul'da geniş bir okuyucu kitlesi bulduğu anlaşılmaktadır. Gaspıralı'nın uzun yıllar boyunca savunduğu fikirler, *Tercüman* vasıtasıyla Türkiye'deki Türk aydınlarına da intikal etmekteydi. Bunların, gelişmekte olan milliyetçilik akımına eğilim gösteren genç aydınları etkilediğini söylemek mümkündür.

Bu etkiler, 1908 Meşrutiyetinden sonraki hürriyet havası içinde daha belirli olarak ortaya çıkmıştır. 1909 yılında yayımlanmaya başlayan *Türk Derneği* dergisindeki görüşler, büyük ölçüde Gaspıralı İsmail Beyin fikirlerinden ilham almıştı. 1911'de yayım hayatına giren Selânik'teki Genç Kalemler dergisinin savunduğu Yeni Lisan hareketi, esas itibarıyla Gaspıralı'nın görüşlerine dayanıyordu. Aynı dönemde çıkarılmaya başlanan *Türk Yurdu* dergisi de, Gaspıralı'nın ileri sürdüğü bütün Türklük ülküsünü savunuyordu. Gaspıralı ile aralarında akrabalık bağı bulunan, Kırım'da onunla bir süre birlikte çalışmış olan Yusuf Akçura'nın *Türk Yurdu* dergisindeki ağırlığı düşünüldüğünde, Gaspıralı'nın Türkçülük akımı üzerindeki güçlü etkisi daha kolay anlaşılabilir.

“Milli Edebiyat” akımı da, Gaspıralı İsmail Beyin *Tercüman*'da savunduğu fikirlerin ışığında ortaya çıkıp gelişmiştir. Ziya Gökalp “Dilde, fikirde, işte birlik” sloganında varlığını bulan fikirleri daha da geliştirerek aynı zamanda siyasî bir boyut da katmış böylece Türkçülüğe yeni bir anlam kazandırmıştır. Onun *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eserinde müdafaa ettiği görüşler, temelde Gaspıralı İsmail Beyin *Tercüman*'da ileri sürdüğü görüşlerden çok farklı değildir. Daha sonra, *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde de Ziya Gökalp'in bu fikirleri sistemleştirdiğini müşahede ediyoruz.

Türk toplumunda kadının lâıyk olduğu yeri alması Gaspıralı'nın hararetle savunduğu fikirlerin başında gelmekteydi. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra

gerek Medenî Kanun'da gerek seçim kanununda yapılan değişikliklerle Türk kadınına çağdaş haklar verilmesi, Türk Dil ve Tarih Kurumları aracılığı ile dil ve tarih alanlarında gerçekleştirilen atılımlar, Gaspıralı'nın fikir dünyasını süsleyen hayallerin hayata geçirilmesiydi.

Gaspıralı'nın görüşleri o kadar geniş bir aydın kitlesini etkilemiştir ki, Harp Akademisi öğrencisi ve daha sonra genç bir kurmay subay olan Mustafa Kemal Atatürk'ün bu görüşlere yabancı kaldığı düşünülemez.

Gaspıralı İsmail Beyin etkileri sadece Osmanlı Devleti'nde ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nde değil, öteki Türk illerinde de görülmüştür. *Tercüman*'daki yazıların Kazan'da, Azerbaycan'da ve Türkistan'da okunması, buralarda da gerek "usûl-i cedid" in gerek dil birliği davasının benimsenmesi sonucunu vermiştir. Münevver Kari'nin 1901'de Taşkent'te ilk "usûl-i cedid" mektebini açması, bunların sayısının zamanla 16'ya yükselmesi, Buhara, Hive, Semerkant gibi Türkistan şehirlerinde de bu okulların açılması, Gaspıralı'nın geniş etki alanına tanıklık etmektedir.

Buhara Emiri Abdül Ahad da Gaspıralı İsmail Beyin görüşlerinden etkilenmiş ve onu Buhara'ya davet ederek "usûl-i cedid" üzerinde görüşlerini almıştır. Buhara'da bir "usûl-i cedid" mektebi açılmasına karar verilmiş ise de Rus hükûmetinin baskısı buna imkân tanımamıştır.

Gaspıralı İsmail Beyin ileri sürdüğü görüşlerin bugün geniş kitleler tarafından benimsenerek tahakkuk safhasına girmesi, bir gün bu görüşlerin tam anlamıyla gerçekleşeceğine olan ümidimizi ve inancımızı kuvvetlendirmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Kitaplar

Akçura, Yusuf, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.

Caferoğlu, Ahmet, *İsmail Gaspıralı Ölümünün 50. Yıldönümü Münasebetiyle Bir Etüd*, İstanbul 1964.

Deliorman, Altan, *XIX. ve XX. Yüzyıllarda Kırım'da ve Balkanlarda Türk Neşriyat Hareketleri*, yayımlanmamış mezuniyet tezi, İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Kütüphanesi, İstanbul 1966.

Devlet, Nadir, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

Ekinci, Yusuf, *Gaspıralı İsmail*, Ocak Yay., Ankara 1997.

Kırimer, Cafer Seydahmet, *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul 1934.

Kırımlı, Hakan, *Kırım Tatarları Arasında Millî Kimlik ve Millî Hareketler*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

Saray, Mehmet, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)*, TKAE Yayımı, Ankara 1987.

Makaleler

Bala, Mirza, "Rusya İhtilâlinde Türkler", *Dergi*, Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü, 9, Münih 1957.

Bozgöz, Aziz, "Avrupa'daki Sosyal Gelişmeler Karşısında Genç Gaspıralı'nın Düşünceleri" *Emel*, 1, S.6. 1961.

Deliorman, Altan, "İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi", *Türk Kültürü*, VI, S. 69. 1968.

Ercilasun, Ahmet B, "İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri", *Türk Kültürü*, s. 337-338, Mayıs-Haziran 1991.

Gülensoy, Tuncer, "İsmail Gaspıralı ve Anadolu Türklüğü", *Türk Kültürü*, s. 337-338, Mayıs-Haziran 1991.

Kafalı, Sevgi, "İsmail Bey Gaspıralı'nın Fikir Dünyası ve Batı Türklüğü", *Türk Kültürü*, s. 337-338, Mayıs-Haziran 1991.

Kırımlı, Hakan, "Türk Dünyasını Silkeleyen Adam", *Türk Edebiyatı*, 335, Eylül 2001.

Tural, Sadık, "Gaspıralı İsmail Bey'in Osmanlı Türkiye'sine Tesirleri", *Türk Kültürü*, s. 337-338, Mayıs-Haziran 1991.

Yüksel, Zühâl, "Gaspıralı ve Dil Birliği", *Türk Edebiyatı*, s. 335-Eylül 2001.

Yüksel, Zühâl, "Gaspıralı İsmail Bey'in Anadolu Türklüğüne Tesirleri", *Türk Kültürü*, s. 337-338. Mayıs-Haziran 1991.